

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В СІМ'Ї ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЇЇ ПОЗИТИВНО СПРЯМОВАНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті виділено властивості і обґрунтовано умови організації соціально-педагогічного процесу в сім'ях військовослужбовців Збройних Сил України, охарактеризовано його зміст, форми і методи, проаналізовано значення в налагодженні позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї.

Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група є невід'ємним елементом соціальної структури суспільства. Вона впливає на відносини в суспільстві, на характер процесів суспільного життя, задовольняє потреби людей, які вступили в сімейний союз, виконує роль суб'єкта первинної соціалізації і виховання особистості та інші важливі функції [1: 247]. Особливе місце в соціальній структурі суспільства займають сім'ї військовослужбовців Збройних Сил України, оскільки проблеми, що виникають у процесі їх життєдіяльності, впливають не лише на благополуччя самих сімей, але і на результативність реформ, які здійснюються сьогодні у Збройних Силах України та на боєздатність нашої держави.

У зв'язку із надзвичайно важливою роллю сім'ї військовослужбовця Збройних Сил та процесу її життєдіяльності приділяється значна увага з боку держави та суспільства. Соціальний захист та підтримка сім'ї військовослужбовця Збройних Сил України регламентуються рядом законодавчих та нормативно-правових документів: Закони України "Про Збройні Сили України", "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", Статуту Збройних Сил та ін. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених (М. Бабенко, І. Зверева, І. Козлова, Г. Лактіонова, О. Лугова, В. Торохтій, Л. Хоменко) досліджували сім'ю військовослужбовця та явища, пов'язані із її функціонуванням. Суттєве значення в осмисленні необхідності зміцнення сучасної сім'ї військовослужбовця мають роботи Т. Семікіної, А. Євченко, Ю. Фіненко, які дослідили дезорганізовані сім'ї військовослужбовців, розробили їх класифікацію, виявили форми і методи роботи з ними.

Проблеми, які переслідують сучасну сім'ю військовослужбовця (високий рівень тривожності, пов'язаний із специфікою його професійної діяльності (ризиком для життя і здоров'я, частими переїздами у зв'язку із зміною місця проходження служби і ін.), проблеми у вихованні дітей (авторитаризм батьків, часті зміни навчальних закладів і ін.), дистантність значної частини сімей (викликана проблемами в забезпеченні роботою дружин військовослужбовців за місцем проходження служби чоловіком та труднощами в забезпеченні сім'ї житлом і ін.) вимагають не лише комплексного дослідження, але й оптимізації соціально-педагогічної роботи з цією категорією сімей. Очевидною є необхідність організації соціально-педагогічного процесу в сім'ях військовослужбовців як важливої умови їх позитивно спрямованої життєдіяльності.

Саме тому, **метою** даної статті є виявлення властивостей і обґрунтування умов організації соціально-педагогічного процесу в сім'ях військовослужбовців, характеристика його змісту, форм і методів, доведення значення в налагодженні позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї.

Пропонована нами система поглядів щодо організації соціально-педагогічного процесу в сім'ях військовослужбовців як важливої умови їх позитивно спрямованої життєдіяльності впливає з: теоретичного осмислення процесу життєдіяльності сім'ї військовослужбовця, виявлення суті його позитивної спрямованості, системного підходу до організації соціально-педагогічної роботи з сім'єю та аналізу особливостей цього процесу.

Сім'я – це модель групи, яка являє собою біологічну цілісність, сумісність поведінкового, емоційного і когнітивного рівнів, що регулює не лише стійкість шлюбу, але й визначає формування особистості і забезпечує подружню гармонію. Подружня гармонія складається із багатьох компонентів, серед яких головними є рівень культури і вихованості людини, індивідуально-типологічні якості, національні традиції і звичаї, соціальні установки і цінності, позитивну спрямованість життєдіяльності сім'ї та ін. Гармонія в сім'ї включає також усі сторони міжособистісних стосунків, сексуальну та поведінкову відповідність [2: 121].

Життєдіяльність сім'ї – це складний процес її існування та розвитку в системі суспільних, економічних, політичних та культурних відносин. Сфера сімейної життєдіяльності вельми складна і знаходить своє змістовне вираження у функціях, які виконуються нею. Позитивна спрямованість життєдіяльності сім'ї (сімейне благополуччя) – такий стан сім'ї військовослужбовця (економічний,

психологічний, моральний), який найбільшою мірою відповідає вимогам нормальної життєдіяльності членів сім'ї і виховання дітей [3: 255].

Економічне благополуччя сім'ї військовослужбовця визначається її рівнем життя, що характеризує міру і ступінь задоволення її потреб (в основному – в грошових і натуральних одиницях) і включає: розмір оплати праці, реальні прибутки сім'ї, об'єм спожитих благ і послуг, рівень споживання продовольчих і непродовольчих товарів, тривалість робочого і вільного часу, житлові умови, рівень освіти, охорони здоров'я тощо [4: 53].

Психологічний клімат сім'ї – більш-менш стійкий настрій, який формується сукупністю настроїв членів сім'ї, їх душевних переживань, ставлення один до одного, до інших людей, до роботи, навколишньої дійсності. Перебуваючи в нерозривному зв'язку із моральними цінностями сім'ї, психологічний клімат є показником якості міжособистісних відносин її членів [5: 236].

Моральна поведінка членів сім'ї – поведінка, що відповідає нормам і правилам моральності, які прийняті в даному суспільстві, соціальному середовищі, сім'ї, а також відображає соціалізованість її членів [3: 159]. Соціалізованість, тобто здатність до активного відтворення набутого соціального досвіду є результатом процесу соціалізації особистості – поступового перетворення індивіда в особу, яка розуміє саму себе і навколишній світ, адаптується до нього, набуваючи знань та навичок, притаманних культури (цивілізації) того суспільства, в якому вона народилася і виховується [6: 14]. Усі ці аспекти позитивно спрямованої життєдіяльності можуть бути налагоджені у ході соціально-педагогічного процесу.

Соціально-педагогічний процес – це спеціально організована послідовна зміна станів чи елементів соціальної системи і її підсистем, будь-якого соціального об'єкта, яка розвивається в часі і в межах визначеної виховної системи та спрямована на перетворення особистісних властивостей і якостей вихованців. Соціально-педагогічна робота з сім'єю військовослужбовця як процес відновлення (підтримки) її власного потенціалу – процес динамічний, гранично гнучкий і оперативний, безперервний і, як правило, спочатку повністю не передбачуваний, оскільки здійснюється і розвивається у міру зростання масштабу і складності проблем, а, отже, породжує при цьому нові проміжні завдання і результати [7: 16].

Як і будь-який процес, соціально-педагогічна робота з сім'єю військовослужбовця володіє рядом властивостей, основними з яких є:

- науковість (опора на всебічно обґрунтовані дані теоретичного пошуку і практичного застосування досвіду соціально-педагогічної роботи з сім'єю в інших умовах);
- активність (постійне вивчення змін вирішуваної проблеми сім'ї і нарощування зусиль з метою настання незворотних змін);
- адресність (облік особливостей життєдіяльності кожної сім'ї, вибору актуальних завдань і результатів соціально-педагогічної взаємодії);
- комплексність (використання у процесі соціально-педагогічної взаємодії різних можливостей і умов);
- гнучкість (здатність до багатоваріантності дій, до оперативного переключення на вирішення супутніх завдань, до зміни тактики їх розв'язання, до ефективного пристосовування до зміни обстановки);
- динамічність (готовність вирішувати проблеми сім'ї в обстановці, що конкретно склалася з безперервним нарощуванням потенційних можливостей цієї сім'ї) [8: 16].

Основний зміст даного процесу полягає в перетворенні соціально-педагогічних знань у власний потенціал сім'ї військовослужбовця. Під соціальним потенціалом сім'ї слід розуміти можливості, якими володіють її члени, використання яких забезпечувало б оптимальний суспільний розвиток. Соціально-педагогічний потенціал сім'ї включає орієнтації і можливості сім'ї у освіті, вихованні членів сім'ї, їх соціалізації. Саме сім'я повинна стати активним суб'єктом, який представляє інтереси своїх членів.

У ході дослідно-експериментальної роботи нами встановлено, що процес перетворення соціально-педагогічних знань у власний потенціал сім'ї відбувається в чотири етапи: інформаційно-аналітичний, прогностичний, спонукально-супровідний, відновно-реабілітаційний. Кожному етапу відповідають певні завдання соціально-педагогічної роботи з сім'єю військовослужбовця [1: 56].

Перший етап – інформаційно-аналітичний. Його характерною особливістю є створення банку даних про: актуальні проблеми різних типів сімей, їх структуру, можливі наслідки життєдіяльності, ресурси і можливості та їх використання в обставинах, що склалися. На цьому етапі, в ході аналізу даних, формується декілька альтернативних варіантів роботи з проблемами сім'ї. Найважливішим завданням соціально-педагогічної роботи на цьому етапі є збір інформації і розробка загального стратегічного плану дій фахівця. Важливими завданнями першого етапу також є: аналіз особливостей соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей, можливостей щодо надання сім'ям необхідної

допомоги; оцінка рівня складності і характеру проблем сім'ї; вивчення національних і релігійних особливостей сімей; психолого-педагогічний аналіз умов проживання і рівня благополуччя сім'ї (її потенціалу).

Для прогностичного етапу характерним є інтенсивне формування обґрунтованих думок про можливі зміни об'єкту в найближчому і віддаленому майбутньому, або про альтернативні шляхи його розвитку. Серед початкових даних прогнозування виділяються три значущі змінні: актуальна проблема сім'ї, чинники, що її зумовили та об'єкт діяльності (сім'я у цілому чи її члени зокрема). У результаті створюється модель вирішення проблемної ситуації сім'ї. Серед завдань цього етапу слід виділити: прогнозування змісту і тенденцій розвитку можливих психолого-педагогічних проблем сім'ї на різних стадіях, або в змінних умовах її життєдіяльності; моделювання та прогнозування ефективності діяльності фахівця з надання допомоги сім'ї, яка опинилася у важких життєвих обставинах.

Спонукально-супровідний етап відрізняється особливою динамічністю і евристичним характером діяльності як соціального педагога, так і членів сім'ї, з якою він працює. Тут надається важливе значення не тільки стимулюванню сім'ї щодо вирішення власних проблем, але і здатності та готовності фахівця визначати та видозмінювати інструментарій діяльності. Основна увага на цьому етапі концентрується на доцільності і якості заходів, що здійснюються. Найважливіші завдання цього етапу: розробка і впровадження методик оцінки різних явищ, методик діяльності, спілкування, технологій соціального виховання; психолого-педагогічна допомога сім'ї (батьківський всеобуч, консультування, профілактика, корекція, сімейна терапія і ін.); соціалізація (соціальне виховання) членів сім'ї в екстремальній обстановці; психологічна підготовка фахівців до подальшої діяльності, спілкування.

Відновно-реабілітаційний етап є етапом активного включення сім'ї у вирішення власних проблем і освоєння членами сім'ї технологій відновлення і підтримки життєвого потенціалу сім'ї. Нерідко вся сім'я або окремі її члени стають суб'єктами забезпечення безповоротності позитивних тенденцій в їх життєдіяльності. На цьому етапі зміцнюється і потенціал соціально-педагогічної роботи – перевіряється надійність діагностичних методик, відповідність фахівців своєму призначенню, подальше вдосконалення їх професіоналізму. Головне досягнення цього етапу – відновлення фонового рівня психологічного здоров'я сім'ї. До найважливіших на цьому етапі відносяться завдання: діагностика сімей, які піддалися дії стресогенних чинників (втрата близьких, стихійні лиха, непередбачені зміни долі та ін.); відновлення втрачених функцій психічного здоров'я клієнтів і психологічного здоров'я сім'ї; проведення психолого-педагогічної реабілітації залишкових явищ; навчання прийомам самонавіювання і саморегуляції; узагальнення і впровадження досвіду психолого-педагогічного забезпечення соціальної роботи з сім'єю за кордоном, інновацій у розробках фахівців інших країн у соціальній сфері [1: 58-62].

Одним із найпоширеніших видів соціально-педагогічної роботи з сім'єю військовослужбовця є її соціально-педагогічна підтримка. Соціально-педагогічна підтримка як вид діяльності, що спрямовується на надання допомоги сім'ї, яка опинилася у важкій життєвій ситуації, з'явилася з моменту виникнення людства. У різні періоди вона мала різний характер, здійснювалася різними методами і в різних формах, стосувалася далеко не всіх верств населення і по-різному оцінювалася суспільством і його різними інститутами. Соціально-педагогічна підтримка в сучасних дослідженнях пов'язується з допомогою сім'ї в організації її позитивної життєдіяльності. В основі соціально-педагогічної підтримки сім'ї лежить розв'язання серйозних соціально-педагогічних проблем, активізація ролі сім'ї в соціалізації підростаючого покоління [9: 314].

Соціально-педагогічна підтримка включає соціально-педагогічну роботу, соціально-педагогічне консультування, соціально-педагогічну профілактику, соціально-педагогічну реабілітацію, індивідуальну роботу з сім'єю і декількома сім'ями [7: 79]. Найважливішим завданням соціально-педагогічної підтримки сім'ї військовослужбовця у сучасних умовах можуть бути не стільки дії фахівця щодо усунення її наслідків, скільки розвиток потенційних можливостей сім'ї щодо опору дії негативних чинників.

Соціально-педагогічний процес забезпечується загальними та специфічними формами і методами роботи. Формою соціально-педагогічної роботи з сім'єю військовослужбовця є упорядкована певним чином структурна діяльність соціального педагога, яка зумовлюється метою, завданнями, логікою і методами роботи на конкретних етапах діяльності, в конкретних обставинах і характеризується особливими способами керування, організації та співробітництва соціального педагога з сім'єю (іншими словами – це варіанти організації діяльності і спілкування соціального педагога з сім'єю військовослужбовця). Основними формами соціально-педагогічної допомоги сім'ям військовослужбовців є: індивідуальна (з кожним членом сім'ї), групова (з конкретною сім'єю, або кількома сім'ями, об'єднаних спільною проблемою) та масова (спрямована на вирішення проблем,

характерних для більшості цієї категорії сімей; використовується рідко) [10: 243]. Окрім ступеня поширення дії, вагомою ознакою діяльності є її часова спрямованість. Відповідно до неї, соціальний педагог може надавати сім'ї військовослужбовця екстренну допомогу, спрямовану на виживання сім'ї (екстренна психологічна та педагогічна допомога, негайне усунення дітей чи інших членів сім'ї, якщо їм загрожує або вони є джерелом небезпеки); здійснювати роботу, спрямовану на підтримку стабільності сім'ї, або – на розвиток сім'ї в цілому та її членів зокрема [11: 167-169].

Оскільки будь-яка сім'я військовослужбовця являє собою складну функціональну систему із величезною кількістю різноманітних зв'язків між її компонентами, методика впливу на сім'ю має бути системною, тобто містити сукупність системних методів, адекватних визначеним сторонам і зв'язкам процесу життєдіяльності сім'ї військовослужбовця та її конкретним проблемам. Найпоширенішими методиками, які використовує у процесі роботи соціальний педагог є: методики діагностики (діагностики сім'ї, сімейних стосунків, внутрішньої взаємодії), методика сімейної згоди, методика спрямованої зміни, так-терапія і ін. [8: 56-58].

Метод соціально-педагогічної роботи з сім'єю військовослужбовця – це спосіб взаємодії соціального педагога як з сім'єю в цілому, так і з кожним її членом зокрема, що сприяє налагодженню соціальної взаємодії у сім'ї і, як наслідок, – її позитивно спрямованій життєдіяльності. Найчастіше для вирішення проблем сім'ї застосовуються методи індивідуальної (консультаційна бесіда, переконання, вправа, метод прикладу, метод перспективи і ін.) та групової роботи (когнітивно-поведінковий тренінг, групова дискусія, конструктивна суперечка, гра, метод спільних дій тощо) [12: 44-47].

Таким чином, соціально-педагогічний процес – це спеціально організована послідовна зміна станів чи елементів соціальної системи і її підсистем, будь-якого соціального об'єкта, яка розвивається в часі і в межах визначеної виховної системи та спрямована на перетворення особистісних властивостей і якостей вихованців. У соціальній педагогіці педагогічний процес розглядається як з позиції розвитку, зміни особистості, її якостей, так і з позиції діяльності, спрямованої на досягнення конкретного результату індивідуального (групового) соціально-педагогічного впливу. Одним із найпоширеніших видів соціально-педагогічної роботи з сім'єю є її соціально-педагогічна підтримка, в основі якої лежить розв'язання серйозних соціально-педагогічних проблем, активізація ролі сім'ї та її потенціалу в процесі соціалізації її членів. Виходячи з цього, найважливішим завданням соціально-педагогічної підтримки сім'ї військовослужбовця в сучасних умовах можуть бути не стільки дії фахівця щодо усунення її наслідків, скільки розвиток потенційних можливостей сім'ї щодо опору дії негативних чинників.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлює потребу у подальшому поглибленому дослідженні змісту та оптимізації соціально-педагогічного процесу в сім'ї військовослужбовця, готовності до нього соціального педагога як суб'єкта діяльності та сім'ї як її об'єкта, а також визначення шляхів вдосконалення соціально-педагогічної роботи з сім'єю у цілому і з сім'єю військовослужбовця Збройних Сил – зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мустаєва Ф. А. Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. – М., 2001. – 416 с.
2. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ, перевидання, 2003. – 348 с.
3. Социальная педагогика: Опыт словаря-справочника / Под общей ред. И. И. Калачевой, Я. Л. Коломинского, А. И. Левко. – Мн. : НИО, 2000. – 214 с.
4. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. – М., 1991. – 108 с.
5. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. – Мн. : Харвест, 2001. – 276 с.
6. Соціальна педагогіка: навчальний посібник / За ред.: А. Й. Капської. – К., 2000. – 264 с.
7. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. – К. : "ЕксОб", 2004. – 304 с.
8. Соціальний супровід сімей, які спинилися в складних життєвих обставинах: Методичний посібник / І. Д. Зверева та ін. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
9. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. – К., 2005. – 560 с.
10. Социальная педагогика // Под ред. М. А. Галагузовой. – М., 2000. – 386 с.
11. Конохов Н. И. Словарь-справочник практического психолога. – Воронеж : Издательство НПО "МОДЭК", 1996. – 224 с.
12. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник. – К., 2003. – 132 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.06. 2009 р.

Олексюк Н. С. Организация социально-педагогического процесса в семье военнослужащего как важное условие ее положительно направленной жизнедеятельности.

В статье выделены свойства и обоснованы условия организации социально-педагогического процесса в семьях военнослужащих, охарактеризованы его содержание, формы и методы, проанализировано значение в налаживании положительно направленной жизнедеятельности семьи.

Oleksiuk N. S. Organization of Socially Pedagogical Process in Family of Serviceman as an Important Condition of its Positively Directed Vital Functions.

In the article properties and grounded terms of organization of socially pedagogical process are selected in the families of servicemen, its content, forms and methods are described, the value in adjusting of the positively directed vital functions of family is analysed.